

BAZAR İQTİSADİYYATI ŞƏRAİTİNDƏ AQRAR SAHƏDƏ TƏKRAR İSTEHSAL PROBLEMLƏRİ

M.BABAYEV, doktorant
Naxçıvan Dövlət Universiteti

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sahədə geniş təkrar istehsal problemləri mürəkkəb iqtisadi proses olaraq vahid təkrar istehsalın tərkib hissəsidir. Bu proseslərin öyrənilməsi onun ayrı-ayrı sahələrində məhsulun yönümünün dəyişdirilməsi, ahəngdar və tarazlaşdırılmış inkişafın, etibarlı və sabit inkişafın təmin edilməsi üçün material bazasının möhkəmləndirilməsi məsələlərinin öyrənilməsinə nəzərdə tutur.

Respublikanın xalq təsərrüfatı kompleksini yenidən formalaşdırmaqla tam iqtisadi müstəqillik əldə etməli, gələcəkdə xalqının layiqli həyat şəraiti ilə təmin olunmasına yönəldilmiş fəaliyyət həyata keçirilməlidir. Bu baxımdan ölkədə birinci növbədə daha mühüm təkrar istehsal sahələri inkişaf etdirilməlidir. Həm istehsalçıların, həm də istehlakçıların maraqlarına cavab verə bilən təkrar istehsal sahələri formalaşdırılmalı, iqtisadiyyatın strukturu balanslaşdırılmalıdır.

Aqrar sahədə təkrar istehsal məsələləri keçmişdə də sosialist geniş təkrar istehsalı çərçivəsində kifayət qədər öyrənilmişdir. Məhz iqtisadiyyat vahid ictimai mülkiyyətin iştirakında olanda sosialist geniş təkrar istehsalı nəzəriyyəsi ölkənin siyasətinin, o cümlədən aqrar sahənin fəaliyyət sisteminin əsası təşkil edir.

Bu nəzəriyyəyə görə təkrar istehsal prosesinin daimi təkrar istehsalı və inkişaf etdirilməsi kimi xarakterizə olunurdu. Sosialist təkrar istehsalına maddi sərvətlərin, işçi qüvvəsinin, istehsal münasibətlərin və təbii resursların təkrar istehsalı daxildir.

Prinsipcə biz də təkrar istehsal kateqoriyasının bu şəkildə müəyyən olunmasına tərəfdarıq. Fikrimizcə təkrar istehsal prosesinin göstərilən tərifinin onun mahiyyətini kifayət qədər aydınlaşdırır. O həmçinin aqrar sahədə təkrar istehsal prosesinin mahiyyətini açıqlayır. Eyni zamanda o sadə və geniş təkrar istehsalı arasında olan fərqi müəyyən edir. Belə ki, sadə təkrar istehsalda istehsalın miqyası və növləri dəyişdirilməyərək təkrarlanır, ancaq geniş təkrar istehsal artan miqyaslarla həyata keçirilir.

Lakin sosialist təkrar istehsal nəzəriyyəsində elə müddəalar da vardır ki, onlarla razılaşmaq olmaz. Əvvəla ona görə ki, istehsalın sadə və geniş təkrar istehsalına bölünməsi mütləq deyil, nisbi anlayışdır. ikincisi sosialist təkrar istehsal nəzəriyyəsinə görə sənaye ictimai iqtisadi formasiyalarına qədər yalnız təkrar istehsal bərqərar idi ki, bu müddəa ilə də razılaşmaq olmaz. Nəhayət həmin nəzəriyyəyə görə kapitalist təkrar istehsalında əlavə gəlir əldə etmək və rəqibləri üstələmək məqsədilə yalnız geniş təkrar istehsal prosesi baş verir fikri ilə də razılaşmaq olmaz.

Belə hesab edirik ki, kapitalist ictimai-iqtisadi formasiyası özündən əvvəl gələn quruluşlardan hər şeydən öncə iqtisadi inkişafın artım templərinə görə fərqlənir.

Yəni iqtisadi formasiyalar arasında fərqi müəyyənləşdirərkən nəinki sadə və geniş təkrar istehsalları, həmçinin iqtisadi inkişafın artım tempini də fərqləndirmək lazımdır. Başqa sözlə desək zəruri keyfiyyət dəyişikliyi mümkün olmazdı, yəni kapitalizmə keçid baş verməzdi.

Yuxarıda göstərilənlərdən çıxış edərək və əmək məhsuldarlığının artımı qanununun təsir qüvvəsini qəbul edərək müasir cəmiyyətdə təkrar istehsalın genişlənməsinə istehsal olması fikrini təsdiqləmək olar.

Biz artıq təkrar istehsalın nisbi olduğunu vurğulamışıdıq. Qeyd etmək lazımdır ki, təkrar istehsal dedikdə hər şeydən öncə müxtəlif artım templərindən təkrar istehsalın miqyasından və məzmunundan danışmaq lazımdır.

Təkrar istehsalın əsas tərkib hissələri haqqında ətraflı bəhs edək.

Real iqtisadi həyatda bazar və inzibati-amirlik iqtisadiyyatını müqayisə etsək görürük ki, istər inkişafın miqyası və artım templəri olsun, istərsə də maddi sərvətlərin istehsalı həcmi olsun, bu iki sistem arasında fərqlər böyükdür. / Həmçinin ehtiyatlardan istifadə olunması səviyyələrində, istehsalın məhsullarına olan tələbin ödənilməsində də fərqlər vardır. Bazar və inzibati-amirlik sistemlərini müqayisə etsək bir nəfər kəndlinin əmək məhsuldarlıqları arasında olan fərqi göstərmək olar. Belə ki, əgər bazar iqtisadiyyatında bir nəfər kəndli 75-95 nəfəri ərzaq məhsulları ilə təmin edirdisə, sosialist iqtisadiyyatında 5-7 nəfəri ərzaq məhsulları ilə təmin edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, sosialist təkrar istehsalı həmişə sahələr arasında mütənasibliyin pozulması ilə fərqlənirdi. Məsələn, baxmayaraq ki, sovet dövründə Azərbaycanda ot və süd məhsullarına olan tələbatının tam ödənilməsi üçün hər bir şərait vardır, bu məhsullara olan tələbat əsasən kənddən gətirilən mallar hesabına ödənilirdi. Belə vəziyyət ilk növbədə otlik və südlük heyvandarlığın məhsuldarlığının aşağı olması ilə izah olunurdu. Həmin dövrlərdə bir baş qaramalın illik süd verimliliyi təqribən 1500 litr təşkil edirdisə, elə Pribaltika respublikalarında eyni göstərici ondan 2-3 dəfə çox idi.

Bazar iqtisadiyyatında aqrar sahələr arasında məhz mütənasibliyin saxlanılması hesabına sabit fəaliyyət göstərir. Bu hər şeydən əvvəl onunla izah olunur ki, kapitalizmdə aqrar sahədə təkrar istehsal prosesinin təşkilatı idarəetmə, sosial-iqtisadi və texniki texnoloji şərtləri sosialist sistemi ilə müqayisədə daha mükəmməldir.

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sahədə maddi məhsulların təkrar istehsalı üç şərt daxilində təmin edilə bilər:

a) aqrar sahənin bütün sahələrində həm cəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından mütənasibliyin təmin

edilməsi;

b) aqrar sektorda texniki, texnoloji və təşkilati islahatların aparılması aqrar sahədə az itkili və az xərc tələb edən texnologiyaların mənimsənilməsi;

c) real iqtisadi azadlıqların və rəqabət mühitinin formalaşdırılması.

Aqrar sahənin bazar iqtisadiyyatı şəraitində yenidən qurulması üçün göstərilən şərtlər reallaşdırılmalı, burada yüksək səmərəli təkrar istehsal prosesi təmin edilməlidir. Marksist nəzəriyyəsinə görə istehsal münasibətlərinin təkrar istehsalı dedikdə ictimai məhsulun təkrar istehsalı prosesində insanlar arasında olan münasibətlərin məcmusu ictimai məhsulun istehsaldan başlayaraq istehlakına qədər dövriyyəsi, bölüşdürülməsi və istehlakı başa düşülür. İstehsal münasibətlərinin təkrar istehsalına olan belə yanaşmaya heç bir etiraz ola bilməz. Ancaq daha sonra arzu edilən həqiqət kimi təsdiq olunur və bildirilir ki, ictimai mülkiyyət şəraitində insani münasibətlər qarşılıqlı yardım və əməkdaşlıq əsasında qurulmalı, istehsal münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi, ziddiyyətlərin vaxtında aşkara çıxarılması və aradan qaldırılması sosial-iqtisadi tərəqqinin təmin edilməsi yolu ilə həll edilməlidir.

Ancaq, real iqtisadi həyat istehsal münasibətlərinin belə xarakterini qəbul eləmədi, hər şeydən öncə ona görə ki, işdə sosialist istehsal münasibətləri bütün sahələrdə həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət göstəricilərinə görə tərəqqini təmin etmədi. Özlüyündə kifayət qədər mürəkkəb proses olan istehsal münasibətlərinin təkrar istehsalı ictimai mülkiyyətin inhisarçı cəmiyyətində yalnız ictimai mülkiyyət çərçivəsində insan münasibətləri təkrar istehsal oluna bilərdi.

Mülkiyyətin formalarında və təsərrüfatçılığın növlərində plüralizm qəbul edilmirdi. Material istehsalının ictimailəşdirilməsi prosesi daima diqqət mərkəzində saxlanırdı. Maddi istehsalın ictimailəşməsi dərinləşdikcə ictimai mülkiyyət bir o qədər simasızlaşırdı. Belə bir hal bütün xalq təsərrüfatında olduğu kimi aqrar sahədə də inkişafın təmin edilməsinə mane olurdu.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində aqrar sahədə yeni istehsal münasibətləri qurulmalıdır. Bu münasibətlər ilkin mərhələdə mülkiyyət firmalarının müxtəlifliyinə daha sonralar şəxsi mülkiyyətə əsaslanmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatının yaradılması prosesi-müvəqqəti kompaniya olmadığına görə maddi sərvətlərin, istehsal bolluğu və istehlakı üzrə fiziki və hüquqi şəxslər arasında, həmçinin təsərrüfat subyektləri arasında yeni fundamental münasibətlərin yaradılmasını nəzərdə tutur. Yaradılan yeni iqtisadi münasibətlər əvvəlki iqtisadi münasibətlərdən əsaslı şəkildə fərqlənir. Bu münasibətlər ölkədə əlverişli iqtisadi şəraiti yaratmalı və iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi, aqrar sahədə də səmərəli inkişafa möhkəm təkan verməlidir.

Yeni şəraitdə bölgü və istehlak münasibətləri yatırılan resursların uçotu prinsipinə əməyin kəmiyyət və keyfiyyətinə, işçilərin ünvanlı sosial müdafiəsinə əsaslanmalıdır. Fəaliyyətin mübadiləsi üzrə münasibətlər insan

amili prinsiplərini nəzərə almaqla onun potensialından tərəflərin maraqlarına müvafiq maksimum dərəcədə istifadə edilməsinə əsaslanmalıdır. Bu münasibətlər inam, cavabdehlik, obyektivlik, səmimiyyət, azad fəaliyyət və sağlam rəqabət mübarizəsinə çevrilməlidir.

Yalnız belə istehsal münasibətləri ilə aqrar sahədə təkrar istehsal prosesi iqtisadi tərəddüdlərdən uzaq olacaq, aqrar sahəyə kompleksi qarşısında qoyulan məqsədlərə nail olunacaqdır. Hal-hazırda aqrar sahənin bütün sahələrində o cümlədən onun baza sahəsi olan kənd təsərrüfatında bazar iqtisadi münasibətlər formalaşır. İqtisadiyyatın liberallaşdırılması və iqtisadi islahatların dərinləşməsi üzrə səylə mövcud geriləməni aradan qaldıra və ölkədə inkişaf etmiş aqrar sektorun yaradılmasına imkan yarada bilər.

İşçi qüvvəsinin təkrar istehsalı anlayışı mahiyyətinə sinifli yanaşma təlimi subyektivizm və ziddiyyətlərlə dolu bir yanaşma idi. Həmin təlimə əsasən kapitalizmdə işçi qüvvəsi izafi dəyərin yaradılması vasitəsi kimi istehsal olunur.

Sosializmdə isə işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı zəhmətkeşlərin maddi və mənəvi tələbatının ödənilməsinə xidmət edir.

Real həyatda işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı göstərilən prinsiplərə cavab vermirdi. Elmi-nəzəri və elmi-praktiki planda ilk mühüm məsələni xüsusilə qeyd etmək olar.

Birincisi, inzibati amirlik şəraitində aqrar sahədə işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı inhisarların bacarıqlarında yeni keyfiyyətdə istifadə edilməsi vasitəsi kimi deyil, onların sayının artırılması mənbəyi kimi əmək resurslarının formalaşması ilə həyata keçirilirdi. İşçi qüvvəsinin təkrar istehsalına olan ideoloji yanaşma ona gətirib çıxardı ki, gənc nəsil orta təhsil alandan sonra kənd təsərrüfatında praktiki işlərin yerinə yetirilməsinə hazır olmurdu.

Kəndlərdə ağır iş şəraitinin olması səbəbindən gənclərin əksəriyyəti şəhərlərə axışırdı. Şəhərlərdə işçi qüvvəsinin artıqlığı baş verdiyi halda, kəndlər boşalırdı, başqa sözlə işçi qüvvəsi qıtlığı yaranırdı. Təhsil müəssisələrində aqrar sahənin ixtisaslı mühəndislərinin hazırlanması prosesi də lazımi səviyyədə deyildi.

İkincisi, işçi qüvvəsinin təkrar istehsalının iqtisadi bazası qalıq prinsiplərinə əsaslanırdı. Hətta işçi qüvvəsinin təkrar istehsalına çəkilən ictimai zəruri məsrəflər heç də həmişə nəzərə alınmırdı. Əməyin ödənilməsinin forma və sistemləri, ictimai istehlak fondları əməyin motivinin artırılmasına, insanların öz bacarıqlarını tam mənada büruzə verməsinə kifayət qədər şərait yaratmırdı.

Yuxarıda göstərilən və ya göstərilməyən çatışmazlıqlar yeni şəraitdə işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı prosesində aradan qaldırılmalı, kəmiyyət və keyfiyyət amillərinin əlverişli ahəngdarlığı təmin edilməlidir.

O ki qaldı əhəlinin məşğulluğu, əməyin təşkili problemlərinin həll edilməsinə islahatlar prosesində yaradılan yeni iş yerləri bu kimi problemlərin həll edilməsinə mümkün edəcəkdir.

Fikrimizcə aqrar sahədə işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı prosesi dedikdə əkinçilik və ya heyvandarlıq bilgilərinə malik olan, kənd təsərrüfatı maşınları, texnologiyasını və iqtisadiyyatının əsaslarını bilən, fermer, menecer və ya mülkiyyətçi olmaq bacarıqlarını mənimsəyən aqrosənaye mütəxəssislərinin hazırlanması başa düşülməlidir. İşçi qüvvəsinin təkrar istehsalı prosesinin gedişi aqrar sahədə islahatların aparılmasının müəyyən maddi bünövrəsinin olmasını tələb edir. Bu proseslərdə işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı məsrəfləri ictimai zəruri xərclərin çəkilməsi hesabına deyil, həm də milli gəlirin istehsalına hər bir işçinin artan işgüzar fəaliyyətini nəzərə almaqla həyata keçirilməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əməyin stimullaşdırılması hər bir işçi qüvvəsinin şəxsi keyfiyyətləri əsasında aparılmalıdır. Əməyin nəticələrində maddi marağın durması istehsalın məhsuldarlığının artmasına gətirib çıxarmalıdır.

Təkrar istehsal prosesinin daha bir tərkib hissəsi təbii ehtiyatların təkrar istehsalıdır. Sovet dövründə təbii ehtiyatların təkrar istehsalı dekorativ səciyyə daşıyırdı və ətraf mühidə mütənəsibliyin saxlanılmasına lazımcı diqqət yetirilmirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə kənd təsərrüfatında plan tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün həddən artıq kimyəvi vasitələrdən istifadə edilirdi. Bu bir tərəfdən torpaqları kimyəvi reagentlər ilə zəhərləyir, respublikada ekoloji tarazlığı pozurdu, digər tərəfdən insanların hər birinin istifadə

etdiyi kənd təsərrüfatı məhsulları ekoloji cəhətdən təmiz olmadığına görə hər birimizin sağlamlığına mənfi təsir göstərirdi.

Hal-hazırda ətraf mühitin qorunmasının mühitin tərkib hissəsi iqtisadi səmərəliliyin tələblərinə cavab verən insanların yaşayış mühitinin təkrar istehsalının təmin edilməsindən ibarətdir. Ekoloji-iqtisadi mühit geniş təkrar istehsalın şərtlərinə cavab verməli, sürətli inkişafa şərait yaratmalıdır.

Azərbaycanda ətraf mühitin qorunması və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi istiqamətində dövlət proqramı işlənib hazırlanmalıdır. Proqram ölkədə ekoloji vəziyyətin sağlamlaşdırılmasına, ətraf mühitin qorunmasına və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsinə xidmət etməlidir. Təbii ki, bu işlərin həyata keçirilməsi, lazımi maliyyə qoyuluşlarını tələb edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətli inkişafı həmin vəsaitlərin ətraf mühitin sağlamlaşdırılmasına yönəldiləcəyinə böyük inam yaradır.

Yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirsək belə qənaətə gələrik ki, aqrar sahədə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin mənimsənilməsi kəndlilərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, o cümlədən təkrar istehsal prosesinin həyata keçirilməsinə geniş imkanlar açacaqdır. Bu imkanlardan istifadə edilməsi təkrar istehsalın bütün mərhələlərində elmi-texniki tərəqqinin həyata keçirilməsi şərti isə onun maddi-texniki bazasının inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

AQRAR BAZARIN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

V.T.ƏMRAHOV, i.e.n., dosent
AKTA

Aqrar bazar milli iqtisadiyyatın ən mühüm strateji əhəmiyyətli strukturlarından biri olub, aqrar-sənaye məhsullarının reallaşdırılmasını özündə əks etdirir. Aqrar bazar tələb və təklif əsas əsasında formalaşmaqla azad rəqabət mühitinin və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Aqrar bazarda əmtə təklifi hazırda əsas etibarilə özəl qurumlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu baxımdan aqrar bazarda yerli istehsalın xüsusi çəkisinin yüksəldilməsi kənd təsərrüfatına mütərəqqi texnologiyaların tətbiqindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Məlum olduğu kimi aqrar sahənin investisiya cəlbediciliyinin aşağı olması kənd təsərrüfatına intensiv texnologiyaların tətbiqinə imkan vermir.

İnkişaf etmiş ölkələrin praktikası göstərir ki, bankların və kredit ittifaqlarının intensiv texnologiyaların tətbiq edildiyi ərazilərdə həyata keçirilən kənd təsərrüfatı istehsalına marağı daha böyükdür. Həmin marağın reallaşması və fəaliyyət intensivliyinin ekoloji tələblər çərçivəsində həyata keçirilməsi üçün proqram-məqsədli yanaşma elementləri istifadə olunur.

İntensiv istifadə edilən ərazilərdə torpağın qiyməti

yüksək olduğuna görə rekasiya təyinatlı sahələrin mühafizəsi, onların düzgün və səmərəli istifadə edilməsinin təmin edilməsi üçün inzibati tənzimləmənin bəzi vasitələrindən istifadə olunmalıdır. Bu ərazilərdə yaşıllıq zolaqlarının və digər bu kimi ümumi istirahət təyinatlı sahələrin tələb olunan səviyyədə istifadəsinin təminatı sahibkarlıq mühitinin ciddi hüquqi əsasda təşəkkülün zəruri edir.

İntensiv istifadə olunan ərazilərdə resursqoruyucu texnologiyaların tətbiqi istisnasız olaraq dəstəklənməlidir. Qapalı texnoloji sxemdə fəaliyyət göstərən istehsal, emal və xidmət sahələrinin qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı üçün optimal hüquqi çərçivə yaradılmalıdır.

Deyilənlər əlbəttə intensiv istifadə edilən ərazilərdə aqrar bölmənin inkişafına dövlət müdaxiləsinin qeyri-məhdudluğuna bəraət vermir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, özəl bölmənin inkişafı orta və kiçik sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması tənzimlənən bazar şəraitində müxtəlif mülkiyyət formalarının eyni inkişaf imkanının təmin edilməsi sayəsində mümkündür. Burada bir məna-ma diqqət yetirmək zəruridir. Daim vəsait qıtlığı ilə